

НЕВРОКОП. (Днес Гоце Делчев.) Град в Югозападна България, през Османския период (ок. 1380-1912 г.) седалище на кадилък в санджака Сироз (Серес) и важен център на мюсюлманския живот в района. Неврокоп е разположен в обширна равнина (30 x 10 км.) между планините Родопи и Пирин, на надморска височина 565 м. Намира се на 20 км. северно от настоящата гръцко-българска граница. Река Места (Кара Су), чиято долина е единствената важна пътна артерия в района, минава на няколко километра източно от града.

Неврокоп е непряк наследник на античния град Никополис ад Нестум, чиито развалини се намират на 9 км. на изток от него, на отсрещния бряг на реката. *Notitiae Episcopatum* споменава града като седалище на архиепископия до XI в. Близо до съвременния Неврокоп са открити руините на крепост и селище от IX-X в., които са един по-пряк предшественик на днешния град. Районът, в който е разположен Неврокоп, е завладян от османците между 1374 и 1383 г. (превземането на намиращите се наблизо ключови крепости Драма и Серес). Със завземането на Неврокопската, както и на разположената малко по на северозапад Разложка долини, османците си осигуряват връзка с Тракийската равнина около Филибе (Пловдив) – пътят минава по горното течение на р. Места и след това през един нисък проход към Чепинската долина. Последната има пряка връзка с Тракия, която е в турски ръце още от края на 60-те години на XIV в. Градът се споменава за първи път с името Неврокоп в османския тахрир-дефтер *Mal. Müd.* No. 525 от 1445 г., в който е описан като голямо християнско село със 137 домакинства. Със своите 600 жители то е най-голямото селище в целия район. След тази дата, Неврокоп се развива бързо и в рамките на около век се превръща в преобладаващо мюсюлмански град. Тахрирът T.D. 3 от 1453/54 г. дава за Неврокоп 265 християнски и 12 мюсюлмански домакинства, или приблизително 1250 жители. Големи промени настъпват в интервала 1454-1517 г., когато в града пристига мюсюлманско цивилно население, а дошли от Анадола (през равнините на Егея) юруци се заселват в или край по-рано напълно християнските български села. Тахрирът T.D. 70, от който са взети реалните преброителни данни от 1517 г., споменава Неврокоп като град, в който живеят 167 мюсюлмански и 319 християнски домакинства, или ок. 2070 жители. В селището, което през 1454 г. е било само на 4% мюсюлманско, вече живеят 34% турци. Регистърът T.D. 167 от 1529 г. показва още по-бързо разрастване. По това време мюсюлманите вече са станали 281 домакинства, а християните са 385. Това ни дава град с почти 4000 жители, от които 42% са мюсюлмани. Тахрирът от 1569/70 г. (*KuK* 194, Анкара) показва различна картина. В рамките на 40-те години, изминали след 1529 г., двете популации са разменили местата си. Мюсюлманите леко са се увеличили – до 318 домакинства, докато броят на християните рязко е спаднал – до 186. През този период очевидно са протекли известни процеси на ислямизация на местното население. Регистърът от 1569/70 г. показва, че 14% от мюсюлманите са християни, приели исляма. Това предполага, че като изключим ислямизацията имиграцията на нови заселници също е изиграла важна роля. Резултатът от тези процеси е, че по това време населението на града вече е 63% мюсюлманско. Броят на махалите също показва това обръщане на картината: през 1529 г. има 5 мюсюлмански и 13 християнски махали, докато през 1569 г. те са съответно 13 и 6. Трансформацията на Неврокоп от християнско село в преобладаващо мюсюлмански град е стимулирана от издигането на монументалната куполна

джамия и училището на Мехмед Бей, син на румелийския бейлербей Дайъ Караджа Паша. Последният умира през 1456 г. пред Белград. Ако се съди по техните стилистични особености, неговият син Мехмед трябва да е издигнал сградите в Неврокоп през 80-те или 90-те години на XV в. Малко преди своята смърт през 1512 г., любимецът на султан Баязид II – Коджа Мустафа Паша – основава в Неврокоп още една важна джамия, както и училище и хамам. Тахрирът от 1529 г. споменава и двете сгради, както и факта, че техните основатели са починали (*merhum*). Документът прибавя и месджида на Давудлъ. Регистърът освен това споменава, че Мехмед Бей е построил мост над Кара Су и че за издръжката на своята фондация е определил приходите от годишния наем на десет воденици в Неврокоп и Драма, от 50 дюкяна и стаи в Селяник и от значителна градска собственост във Филибе, общо 57 000 акчета. Сградите на Коджа Мустафа Паша в Неврокоп са финансирани от огромните му вакъфи, пръснати на различни места из Румелия. Те включват и пет села в Неврокопската каза. Едно нареждане в *Muhimme defter* 6 от Шевал 972/май 1565 г. разглежда проблемите по издигането на джамия и *musalla* по заповед на султан Сюлейман. Сградите са посветени на паметта на неговия син Шехзаде Мехмед. Тахрирът от 1569/70 г. предоставя още информация относно увеличаващото се значение на Неврокоп като ислямски център. През тази година в града има три петъчни джамии и седем месджида. Сред градските жители регистърът споменава 12 имами и 14 мюезини. Освен тях са посочени и четирима учители и множество занаятчии – както мюсюлмани, така и християни (шапкари, табаци, обушари, сапунджии, дърводелци, ковачи, златари и майстори на юргани).

В селата в Неврокопската каза може да се забележи същият процес на бавна ислямизация. Според тахрира от 1445 г. в целия окръг няма нито един мюсюлманин. През 1453/54 г. са отчетени отделни случаи, но през 1529 г. вече цели 13% от селското население са мюсюлмани, а през 1569/70 г. този процентен дял е нараснал на 28%. Феноменът се характеризира със същите два аспекта, които вече отбелязахме за града: от една страна заселването на голям брой турски колонисти (юруци) след 1517 г., а от друга – един пълзящ процес на ислямизация на част от селското население, говорещо български език. През 1900 г. в цялата Неврокопска каза, която обхваща 123 села, има 12 500 говорещи турски език мюсюлмани, 26 960 говорещи български мюсюлмани (помаци) и 35 310 българи християни (сред последните има и някои гърчещи се власи). Тези числа показват, че разпространението на исляма в Западните Родопи е резултат от един бавен процес на колонизация и от един дори по-бавен процес на помюсюлманчване на местното население, а не както често се изтъква в българската историография – от една насилствена и ръководена от държавата кампания на ислямизация, за която се предполага, че е протекла през втората половина на XVII в., по време на администрацията на Кьопрюлю.

Един датиращ от XVI в. списък на епископиите, принадлежащи към гръцката православна Константинополска патриаршия, споменава “епархията Никополис, т.е. Неврокоп”. Въпреки това, знаем имената на неврокопските владици едва от 1622 г. нататък.

През XVII в. разрастването на града изглежда е забавило ход. Кятиб Челеби споменава Неврокоп като седалище на кадилък и отбелязва съществуването на богати железни рудници край града. Официалният списък на кадилъците от 1078 г. (1667/68 г.) помества Неврокоп като кадилък от четвърти

ранг (от общо дванадесет за Румелия), което е илюстрация за неговата важност. Най-детайлното описание на османския Неврокоп е дадено в осмия том на *Seyahatname*-то на Евлия Челеби, макар в него градът да се появява с грешното име Ветрине (днешният Неон Петрици в Гърция), което е невъзможно от историческа и географска гледна точка, тъй като последният никога не е бил център на каза. Евлия определя града като голям и красив, седалище на многобройна провинциална администрация с много джамии, дервишки текета, ханове, хамами, училища и изключително хубави къщи. През XVIII в. градът продължава бавно да се развива. През 1847 г. пътешественикът Викеснел вижда хиляда къщи (през 1569 г. те са 500), населени основно с турци, заедно с малко гърци и българи. Той описва 12 минарета и един сравнително голям базар с много ханове и кафенета. През 1809-11 г. християнската общност в Неврокоп изгражда малката църква на Св. архангели Михаил и Гавраил. През 1833-41 г. е построен големият и монументален храм Св. Богородица, който е израз на промяната в условията по времето на Танзимата. През 20-те години на XIX в. е изградена и последната голяма куполна джамия, която е запазена само на снимка. Салнамето на Солунския вилает от 1324 г. (1906/07 г.) споменава, че в града има двадесет махали с 1432 къщи, 598 дюкяна, 12 петъчни джамии, четири месджида, две църкви и не по-малко от осем текета, които свидетелстват за един добре развит ислямски живот. Освен това, в него има и седем мюсюлмански и две християнски училища. Един гръцки източник от 1908 г. посочва, че в града има 5900 жители: 3865 турци, 490 цигани мюсюлмани, 595 християни от гръцката православна църква и 900 християни от българската екзархия. Същият източник споменава, че населението на Неврокопската каза е преобладаващо мюсюлманско – 51 000 от 83 000 жители (61%). Салнамето от 1303 г. (1885/86 г.) дава малко по-ниски стойности, но процентният дял на мюсюлманите е същият. Статистиките на Веркович и Кънчев дават съответно 55% и 53%, с някои малки разлики в броя на жителите.

Българското завоевание от 1912 г. по време на Балканската война довежда до едно масово изселване на мюсюлманите от Неврокоп. Същото, макар и в малко по-малка степен, се наблюдава и в селата. Мястото им е заето веднага от български бежанци от казите Драма и Серес, които са завладени от гръцките войски и са превърнати в част от разширената гръцка държава. Българското преброяване от 1926 г. ясно демонстрира тази промяна. По това време в Неврокоп има само 1057 жители мюсюлмани, но българите са се увеличили на 5882. Преброяването от 1934 г. показва, че тази нова тенденция се е запазила: в града живеят 824 мюсюлмани и 7726 християни. След 1912 г. джамиите, текетата и хамамите постепенно изчезват. Най-старата джамия – тази на Мехмед Бей бен Караджа Паша – се предава последна. Макар и в плачевно състояние, тя все още е запазена (1990 г.). Като изключим няколко семейства на цигани мюсюлмани, ислямът напълно е изчезнал от Неврокоп, който е преустроен по нов начин след 1912 г. В края на 60-те години на XX в. с кулминация по време на събитията от 1973 г. помашкото население на планинските села в района на Неврокоп беше подложено на силен натиск, тъй като комунистическото правителство се опита “да ги върне обратно в българската нация” с помощта на войски и употребата на отровен газ. След потушаването на протестите големи групи помаци бяха изселени в Северна България, прекръстени и пръснати из чисто български села. След края на комунистическото управление мнозина се върнаха по родните си места и отново

се потопиха в простото ежедневие на мюсюлманската общност. Преживели тези изпитания, те решиха да се идентифицират изцяло с турския ислям, научиха се да говорят турски вместо български и се обявиха за потомци на побългарените печенежки и кумански заселници в Родопите, за които говорят византийските извори от XII и XIII в. Понастоящем този процес продължава с пълна сила. Възраждането на ислямския живот в неврокопските села може да се види и в масовото възстановяване през 1991-92 г. на разрушените по време на асимилационната кампания от 1985 г. джамии.

Неврокоп, чието население през 1978 г. наброява 17 805 жители, носи (от 1950 г.) новото си име Гоце Делчев. Турският Неврокоп е родно място на някои османски книжовници. Сред тях е много начетеният поет Рана Мустафа Ефенди, който е дервиш-накшибенди и дълго време е на служба при Мохамед Али в Египет. Умира през 1248 г. (1832/33 г.) в родния си Неврокоп. Много е вероятно именно той да е строителят на последната куполна джамия в града, която демонстрира голяма близост със сградите на Мохамед Али в Кавала (построени в периода 1818-1821 г.). По-важно е името на Зюхри Ахмед Ефенди, основоположник на клона Зюрхие на ордена Халветие. Зюхри Ефенди умира в Селяник/Солун през 1165 г. (1751/52 г.) и е погребан в основаното от него в този град теке.

Литература: Соколоски, М. Неврокоп и Неврокопско во XVI век – Прилози, № 2, Македонска Академија на Науките и Уметностите, Скопје 1975, 5-31; Евлия Челеби, *Seyahat-name*, VIII, 761-2 (ed. 1928); A. Stojanovski, “La population dans les villes Macédoniennes aux XVe-XVIe siècles”, in *Les Macédoniens dans le passé*, Skorje 1970, 119-134; Димитров, Стр. Демографски отношения и проникване на исляма в Западните Родопи и долината на Места през XV-XVII в. – Родопски сборник, № 1, София, 1965, 63-114 (в статията е предложена тезата за бавен процес на ислямизация, а не за масово насилствено помохамеданчване); Дремсизова-Нелчинова, Ц. Археологически паметници в Благоевградски окръг. София, 1987; Кънчев. Македония, етнография и статистика. София, 1900; В. Laourdas, *I Metropolis Neurokopiou 1900-1907*, Thessaloniki 1961; A. Viquesnel, *Voyage dans la Turquie d'Europe*, Paris 1868 (пътуването е осъществено през 1847-48 г.); Чанков, Ж. Географски речник на България. София, 1900. Не съществува задоволителна местна история на Неврокоп. Цитираните в текста османски извори не са публикувани.

Илюстрация: Джамията на Мехмед Бей ибн Караджа Паша, ок. 1490 г., единствената оцеляла османска сграда в Неврокоп (фотография: арх. Юлий Фърков, 1992 г.)